

اثربخشی برنامه آموزشی مبتنی بر هفت اصل تربیتی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بر مهارت‌های اجتماعی کودکان ۵ تا ۶ سال

The effectiveness of seven educational principles of the Prophet Mohammad
on the social skills of 5 to 6 years old children

موسی چوپانی* / کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبایی

Mousa Choupani (Masters Degree, Allameh Tabataba'i University)

ابراهیم نعیمی / استادیار گروه مشاوره، دانشگاه علامه طباطبایی

Ebrahim Na'imi (Assistant Professor, Department of Counseling, Allameh Tabataba'i University)

حسین حسینی / دانشجوی دکتری روان‌شناسی عمومی، دانشگاه لرستان

Hossein Hosseini (PhD student in General Psychology, Lorestan University)

Abstract

This study aimed to examine the effectiveness of educational program, which is based on seven educational principles of the Prophet Mohammad, on the social skills of 5 to 6 year old children. The present study was semi experimental with pretest-posttest and control group. The study population consisted of all families with 5 to 6 year old children

چکیده

هدف پژوهش حاضر بررسی اثربخشی برنامه آموزشی مبتنی بر ۷ اصل تربیتی پیامبر صلی الله علیه و آله بر مهارت‌های اجتماعی کودکان ۵ تا ۶ سال است. پژوهش حاضر از نوع نیمه‌آزمایشی با پیش‌آزمون - پس‌آزمون با گروه کنترل بود. جامعه آماری این پژوهش شامل تمام خانواده‌های دارای فرزندان ۵ تا ۶ سال منطقه ۱۵۰۰ خانواری

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۵/۰۵/۳۰، تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۵/۰۹/۱۵.

in the 1500 household are of Koshtargah in Shahindezh. After filed investigation by the researchers, it was found out that there were 284 households with 5 to 6 year old children. Using simple random sampling, 40 households were selected to participate in the research, and were randomly assigned to two groups: experimental and control. Each group consisted of 20 participants. The seven educational principles of the Prophet were taught to parents in th experimental group, in eight sessions. The data collection tool was the Social Skills Rating Scale (parent's form). Results of Analysis of Covariance showed that training the educational program based on the 7 educational principle of the Prophet increased social skills in 5 to 6 year children. ($P < 0/001$). Considering the role and importance of the early years of life and the family environment on child development in various cognitive, physical, emotional, social aspects and with emphasis on the religious culture of the Iranian society and people being much under influence of religious teachings, this program could be used to create, improve, and flourish the development of children, particularly in social skills domain.

Keywords: educational principles of the Prophet, social skills, children.

کشتارگاه در شهرستان شاهین دژ بود که پس از بررسی‌های حضوری پژوهشگران مشخص شد ۲۸۴ خانوار دارای فرزندان ۵ تا ۶ سال هستند. سپس با استفاده از روش نمونه‌گیری تصادفی ساده، ۴۰ خانوار برای شرکت در پژوهش انتخاب شدند که به طور تصادفی در دو گروه آزمایش و کنترل جایگزین شدند. هر گروه شامل ۲۰ شرکت‌کننده بود. سپس ۷ اصل تربیتی پیامبر در قالب ۹ جلسه آموزشی به والدین گروه آزمایش، آموزش داده شد. ابزار جمع‌آوری اطلاعات در این پژوهش مقیاس درجه‌بندی مهارت‌های اجتماعی (فرم والدین) بود. نتایج تحلیل کوواریانس نشان داد آموزش برنامه تربیتی مبتنی بر ۷ اصل تربیتی پیامبر باعث افزایش مهارت‌های اجتماعی کودکان ۵ تا ۶ سال شده است ($P < 0/001$). با توجه به نقش و اهمیت سال‌های اولیه زندگی و محیط خانواده بر رشد کودک در ابعاد مختلف شناختی، جسمانی، عاطفی و اجتماعی و با تأکید بر فرهنگ دینی جامعه ایرانی و تأثیرپذیری فراوان مردم از آموزه‌های دینی، از این برنامه آموزشی می‌توان برای ایجاد، بهبود و شکوفایی رشد کودک به‌ویژه در بعد مهارت‌های اجتماعی استفاده کرد.

کلیدواژه‌ها: اصول تربیتی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، مهارت‌های اجتماعی، کودکان.

مقدمه

مهارت‌های اجتماعی، مجموعه‌ای پیچیده از مهارت‌ها است که برای سازگاری و کنار آمدن با موقعیت‌های مختلف اجتماعی و برقراری روابط سالم ضروری است و عملکرد کلی فرد را تحت تأثیر قرار می‌دهد (جعفری، ۱۳۹۳). به عبارت دیگر، مهارت‌های اجتماعی بخشی از فرآیند اجتماعی شدن کودکان است که زمینه شکل‌گیری هنجارها، مهارت‌ها، انگیزه‌ها و نگرش‌های فردی را در ابعاد مختلف زندگی، به‌ویژه بعد اجتماعی، فراهم می‌کند. نیز مجموعه‌ای از مهارت‌ها محسوب می‌شود که برای تطبیق با نیازهای اجتماعی و حفظ روابط بین فردی ضروری است (ویلیام و ریچارد، ۲۰۰۸^۱؛ آشلی، ۲۰۱۰^۲). مهارت‌های اجتماعی انواع مختلفی از مهارت‌ها نظیر مهارت‌های ارتباطی، مهارت‌های حل مسئله و تصمیم‌گیری، مهارت جرئت‌ورزی و ابراز وجود و مهارت‌های خودمدیریتی در ابعاد هیجانی، شناختی و رفتاری را در بر می‌گیرد، که برای ایفای موفقیت‌آمیز نقش‌های خانوادگی، شغلی و اجتماعی، به‌ویژه کسب استقلال، موفقیت‌های تحصیلی - شغلی و سازگاری با جنبه‌های مختلف زندگی ضروری است (سوفی، ۲۰۱۳^۳؛ کارتلج و میلبرن، ۱۳۸۵^۴: ۵۳).

مهارت‌های اجتماعی و رشد آن، که اساس زندگی فردی را تشکیل می‌دهد و زمینه تحقق رشد فرد در سایر ابعاد فردی - بین فردی، به‌ویژه بعد عقلانی - عاطفی را فراهم می‌کند، تحت تأثیر عوامل مختلفی نظیر جنسیت، خانواده و قواعد ارتباطی حاکم بر آن، مدرسه و سلسله تعاملات موجود در آن، گروه همسالان و فعالیت‌های مشترک بین فردی، رسانه و برنامه‌های ماهواره‌ای، شبکه‌های اجتماعی، وضعیت اجتماعی - اقتصادی، محل زندگی و ارتباطات حاکم بر آن و فعالیت‌های جنبشی - حرکتی قرار دارد (روحانی و تار، ۱۳۹۰؛ ظهیری ناو و رجبی، ۱۳۹۰؛ مقتدری و رفاهی، ۱۳۹۰)، که خانواده و سیستم تربیتی حاکم بر آن، به‌ویژه در چند سال

1. William, D.; Richard, L.

2. Ashely, J.

3. Sophie, M.

4. Karteleg, J.; Milborn, J.

اولیه زندگی، مهم‌ترین این عوامل است (نوور،^۱ ۲۰۰۹؛ سوفی، ۲۰۱۳؛ مقتدری و همکاران، ۱۳۹۰؛ مقتدری و رفاهی، ۱۳۹۰؛ مجدی، ۱۳۷۷).

خانواده محور آغازین جامعه‌پذیری افراد و تربیت اجتماعی آنها و اصلی‌ترین عامل شکل‌گیری ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی در شخصیت کودک است و تجارب اولیه‌ای که کودک در این محیط کسب می‌کند زیربنای شخصیت و الگوهای رفتاری، احساسی و نگرشی وی را شکل می‌دهد (رجبی، ۱۳۹۱؛ دولینگ،^۲ ۲۰۰۵). خانواده به عنوان هسته اصلی تداوم نسل و تربیت‌پذیری زمینه رشد مهارت‌های اجتماعی و ارتباطی را در کودک از طریق تعامل با والدین و همشیرها فراهم می‌کند (مرکز مشاوره و تحقیقات آموزشی،^۳ ۲۰۱۴؛ پروچاسکا و نورکراس،^۴ ۱۳۹۱: ۳۴۵). تحقیقات و پژوهش‌های بسیاری اثربخشی سال‌های اولیه زندگی و سیستم تربیتی حاکم بر خانواده را بر رشد اجتماعی کودک نشان می‌دهند. فرانسیس^۵ و همکاران^۶ (۲۰۱۳)؛ آشلی (۲۰۱۰)؛ دولینگ (۲۰۰۵)؛ ویلیام و ریچارد (۲۰۰۸) و قبادیان و همکاران (۱۳۹۰) در پژوهش‌های خویش از تأثیر محیط خانواده و الگوهای فرزندپروری بر رشد مهارت‌های اجتماعی کودک خبر می‌دهند و می‌گویند کودکانی که از محیط تربیتی مناسب در محیط خانواده در چند سال اولیه زندگی برخوردارند مهارت‌های اجتماعی مطلوبی دارند و رشد اجتماعی آنها در سطح بسیار خوبی است؛ و بالعکس نبود برنامه تربیتی مناسب در چند سال اولیه زندگی در محیط خانواده سبب شکل‌گیری انواع مشکلات رفتاری - ارتباطی نظیر پرخاشگری، ناتوانی در سازگاری با محیط، ضعف در مهارت‌های دوست‌یابی، خصومت، خودپنداره منفی و عزت نفس پایین در کودک می‌شود و به طور کلی رشد مهارت‌های اجتماعی کودک را با خلل مواجه می‌کند.

1. Noor, A.

2. Dowling, L.

3. Educational Consultancy and Research Center

4. Prochaska, J.; Norkeras, J.

5. Frances, L. V.

6. Michelle, F. M.; Joyce, L. E.; Chrishana, M. L.

افزایش روزافزون افرادی که از برقراری رابطه اجتماعی وحشت دارند یا دچار اضطراب اجتماعی، افسردگی و انزوای اجتماعی اند از یک طرف و از طرف دیگر پیچیده تر شدن روابط اجتماعی در عصر حاضر، ضرورت پرورش مهارت‌های اجتماعی را به خوبی آشکار می‌کند (نوور، ۲۰۰۹؛ جلیل‌وند و غباری بناب، ۱۳۸۳). طیف گسترده‌ای از پژوهش‌ها نشان می‌دهند حدود نیمی از کودکانی که وارد کودکانستان می‌شوند از مهارت‌های اجتماعی کافی برای سازگاری با محیط بیرون و همسالان برخوردار نیستند و بین ۹/۵ تا ۱۴/۲ از کودکان زیر ۵ سال تحت تأثیر عوامل مختلف، به‌ویژه سیستم تربیتی نامناسب در محیط خانواده، دچار اختلال در زمینه رشد عاطفی و اجتماعی هستند (دولینگ، ۲۰۰۵؛ لاریجانی و رزاقی، ۱۳۸۶). همچنین، به گزارش سازمان بهداشت جهانی (۲۰۰۸) ۲۵٪ از کودکان زیر ۵ سال از مهارت‌های اجتماعی کافی برخوردار نیستند. در ایران نیز، بر اساس گزارش اداره سلامت کودکان وزارت بهداشت ایران (۱۳۹۲)، ۲۴٪ از کودکان ایرانی از رشد عاطفی و مهارت‌های اجتماعی کافی برخوردار نیستند. همچنین، موللی و همکاران (۱۳۹۳) نشان دادند حدود ۱۵ تا ۲۲ درصد از کودکان، دارای انواع مشکلات عاطفی و اجتماعی، نقص در توجه، ترس اجتماعی، پرخاشگری، مشکلات تحصیلی و اختلال در روابط اجتماعی اند.

دین اسلام به عنوان دینی جامع، بر بعد تربیتی کودکان به شدت تأکید کرده و بر اهمیت نقش عواملی نظیر فطرت، عوامل ارثی، استعداد های فردی و از همه مهم‌تر سیستم تربیتی خانواده در رشد انسان، به‌ویژه در بعد اجتماعی، تأکید می‌کند (قلناش، ۱۳۸۳)، به گونه‌ای که خداوند متعال در این زمینه می‌فرماید: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید! شکیبیا باشید و دیگران را به شکیبایی فرا خوانید و رابطه خوب برقرار کنید و تقوا پیشه کنید. باشد که رستگار شوید» (آل عمران: ۲۰۰). از دیدگاه اسلام، والدین اصلی‌ترین عامل تربیتی کودک به حساب می‌آیند، به گونه‌ای که امام سجاد علیه السلام در این زمینه می‌فرماید: «حق کودک تو بر تو این است که باید بدانی وجود او از تو است و بد و خوب او در این دنیا به تو ارتباط پیدا می‌کند و مسئولیت تربیت وی بر روی دوش تو قرار دارد»؛ و در حدیثی دیگر می‌فرماید: «با فرزندت آنچنان رفتار کن که اثر نیکوی تربیت تو، مایه زیبایی و جمال اجتماعی او شود» (حرانی، ۱۳۷۶: ۲۳۶، ح ۲۳).

پیامبر اکرم ﷺ وجود عینی قرآن کریم است که با گفتار و رفتار خود، آیات الهی و اوامر الهی را به منصفه ظهور رسانده است. لذا سیره و سنت وی و قرآن کریم مبنای اساسی سیستم تربیتی و فرهنگی است (فقیهی، ۱۳۸۵). خداوند در سوره احزاب، پیامبر اسلام را الگوی عملکردی در ابعاد مختلف زندگی معرفی کرده است: ﴿لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ﴾ (احزاب: ۲۱). بنابراین، چنانچه مبانی و اصول تربیت مبتنی بر آموزه‌های والای پیامبر اکرم ﷺ به درستی تحلیل و تبیین شود، می‌تواند به عنوان مناسب‌ترین نمونه برای عملکردهای تربیتی جامعه اسلامی استفاده شود (جانی‌پور و لطفی، ۱۳۹۴). تربیت در هر دیدگاهی بر اساس مبانی معرفتی و ارزشی آن تبیین می‌شود. در دین اسلام تربیت ابزاری برای تحقق استعدادها و وجودی انسان در جهت فطرتی است که خداوند در وجود وی نهادینه کرده است؛ و اصول تربیتی تمامی روش‌هایی است که تحقق اهداف تربیتی را ممکن می‌سازد (علوی و شریعتمداری، ۱۳۸۵).

محمد نورسوید در کتاب تربیت فرزندان از دیدگاه پیامبر اکرم ﷺ، پس از بررسی سیره و سنت ایشان، رشد انسان را در پنج مرحله زیر خلاصه می‌کند: ۱. قبل از تولد و دوران جنینی (۹ ماه اول زندگی)؛ ۲. آغاز تولد تا پایان شیرخوارگی (۲ سال اول تولد)؛ ۳. از ۲ سالگی تا ۷ سالگی؛ ۴. از ۷ سالگی تا ۱۲ سالگی؛ ۵. از ۱۲ تا ۱۸ سالگی یا اوایل بلوغ (نورسوید، ۱۳۷۵). نورسوید با تمرکز بر سیره و سنت پیامبر در مرحله سوم، یعنی ۲ تا ۷ سالگی موفق به شناسایی اصول تربیتی مختلف، به‌ویژه در بعد پرورش مهارت‌های اجتماعی کودکان، شده که عبارت‌اند از:

۱. بردن کودکان به مجلس بزرگان؛ نورسوید (۱۳۷۵) می‌گوید یکی از اموری که پیامبر اکرم ﷺ به شدت بر آن تأکید می‌فرمودند تأثیر حضور کودکان در مجالس بزرگان در رشد عقلی و اجتماعی کودک است. بسیاری از نظریه‌ها، از جمله روان‌کاوی و یادگیری اجتماعی بر نقش ارتباطی کودک با افراد بزرگ‌تر از خود و همسالان در رشد اجتماعی کودک تأکید دارند. مثلاً آلبرت بندورا^۱ (۱۹۶۳) بخش اعظم رفتارها و نگرش‌های فرد را حاصل سرمشق‌گیری می‌داند.

لذا کودکانی که در جمع بزرگان قرار می‌گیرند مسلماً بسیاری از رفتارها و نگرش‌ها را از طریق یادگیری اجتماعی (سرمشق‌گیری) در خود ایجاد می‌کنند (گرشام و الیوت، ۱۹۹۰^۱).

۲. فرستادن کودکان برای انجام دادن برخی کارهای خانواده؛ علی ابن ابی طالب علیه السلام می‌فرماید در سنین کودکی - نوجوانی بودم که پیامبر مرا نزد قومی که سن و سال زیادی از آنها گذشته بود فرستاد و فرمود: «هر گاه طرفین دعوی نزد تو آمدند به سخن هیچ کدام از آنها بدون حضور طرف مقابل گوش فرا مده. زیرا قضاوتت را تباہ می‌کند» (مطهری، ۱۳۷۹).
 و بولدینگ^۲ (۲۰۱۱) می‌گوید پرورش حس مسئولیت‌پذیری و آماده‌سازی کودک برای داشتن ارتباطی مستقلانه مستلزم آماده‌سازی وی از همان سال‌های اولیه زندگی از طریق دادن سپردن برخی کارها و وظایف در حد توانش به او است. سپردن مسئولیت‌ها و درخواست از کودک برای ارضای پاره‌ای از نیازمندی‌های فردی و خانوادگی مسلماً در رشد و شکوفاسازی مهارت‌های اجتماعی کودک، به‌ویژه مسئولیت‌پذیری و استقلال عمل، مؤثر خواهد بود (نورسوید، ۱۳۷۵).

۳. آموزش سلام کردن به کودک؛ انس، صحابی پیامبر صلی الله علیه و آله می‌گوید رسول خدا هر وقت نزد کودکان می‌آمد بر آنها سلام می‌کرد و می‌فرمود: «ای پسر! هر وقت وارد خانه و خانواده خود شدی سلام کن. چون سلام کردن موجب خیر و برکت برای خودت و خانواده‌ات می‌شود و فرشتگان با سلام‌دهنده انس می‌گیرند» (صدوق، ۱۳۸۵: ۵۸۳/۲، ۲۳). همچنین، ابن بطال می‌گوید سلام کردن بزرگان بر کودکان موجب می‌شود کودکان این مهارت را الگوگیری کنند. نیز باعث می‌شود بزرگ‌ترها لباس کبر و خودبرتتری را به دور بیندازند و فروتنانه عمل کنند (بخاری، ۱۳۸۷: ۲۴۵، ح ۲۰۷۳ و ۲۰۷۶). وولیتزکی (۲۰۱۱)، به نقل از: چوپانی و همکاران، (۱۳۹۵) نیز می‌گوید سلام کردن اولین مرحله وارد شدن در روابط اجتماعی است و آموزش آن به کودکان اولین گام برای یادگیری مهارت‌های ارتباطی است.

۴. انتخاب دوست صادق برای کودک و هدایت وی در این زمینه؛ نورسوید (۱۳۷۵) می‌گوید

1. Gersham, F.; Elliott, S. N.

2. Wubbolding, R. E.

کودک به صورت ذاتی گرایش عمیقی به همسالان و برقراری رابطه با آنها دارد و پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و امام علی علیه السلام بر انتخاب دوستانی تأکید می‌ورزیدند که از ویژگی‌هایی نظیر ایمان، احترام به مقدسات دینی، راست‌گویی، ریاکار نبودن، خیرخواه بودن و خوش اخلاق بودن برخوردار باشند، به گونه‌ای که امام علی علیه السلام می‌فرماید: «بهترین برادرانت (دوستانت) کسی است که با راست‌گویی‌اش تو را به راست‌گویی دعوت کند و با اعمال نیک خود، تو را به بهترین اعمال برانگیزد». نیز، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در این زمینه می‌فرماید: «سه چیز دوستی را یک‌رنگ می‌سازد: هدیه کردن عیب‌های یکدیگر، پاسداری در غیاب (و بدگویی نکردن) و یاری‌رساندن در سختی» (بهشتی، ۱۳۶۶؛ تمیمی آمدی، ۱۳۷۸: ۴۱۷، ج ۹۵: ۳۵؛ مالکی اشتری، ۱۳۶۹: ۱۲۱/۲).

۵. یاد دادن خرید و فروش به کودک و درگیر کردن وی در آن؛ درگیر کردن کودک در خرید و فروش اطمینان و اعتماد شخصی و اجتماعی را در کودک ایجاد می‌کند، و او را به سمت اتکای به خود سوق می‌دهد. از این رو پیامبر در به‌کارگیری این اصل به منظور رشد اجتماعی تأکید می‌کند (نورسويد، ۱۳۷۵). آشنا کردن کودک به فعالیت‌های اقتصادی، نظیر خرید و فروش، از همان سنین آغازین زندگی عنصر تأثیرگذاری در پرورش رشد اجتماعی کودک است (دلانو و اسنیل، ۲۰۰۶^۱، به نقل از چوپانی، ۱۳۹۵).

۶. گذراندن اوقات در خانه نزدیکان؛ نورسويد (۱۳۷۵) می‌گوید از اصول دیگری که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در سیره و سنت خود بر آن تأکید می‌کرده گذراندن برخی اوقات در خانه خویشاوندان است که زمینه‌ساز عادت دادن کودک به صله رحم می‌شود. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «دیدار با خویشاوندان (صله رحم) موجب ازدیاد مال و محبوبیت در میان خویشاوندان و تأخیر در مرگ می‌شود» (مجلسی، ۱۳۶۳: ۱۰۴/۹۹). در جایی دیگر می‌فرماید: «با خویشاوندان تعامل کنید و بدان تشویق کنید، حتی اگر در حد یک سلام باشد» (همان: ۱۰۴/۷۴). در واقع، این احادیث به‌خوبی ضرورت و سودمندی تعامل با خویشاوندان را آشکار می‌کند و می‌توان از آن ضرورت تشویق کودک به حرکت در مسیر این اصل را استنباط کرد. در واقع، رفتن کودک به

1. Dellano, B.; Essnil, S.

خانه نزدیکان سبب آشنایی وی با آداب و رسوم خانواده‌ای دیگر و عادت‌کردنش به تعامل با دیگران می‌شود. مسلماً چنین عملی علاقه اجتماعی در کودک را تقویت می‌کند و از طریق گسترش تعاملات کودک مسلماً در رشد مهارت‌های اجتماعی وی نیز تأثیرگذار خواهد بود (نورسويد، ۱۳۷۵).

۷. حضور کودک در گردهمایی‌های مشروع و مجالس عروسی؛ آخرین اصلی که پیامبر اکرم ﷺ در زندگی خویش به کار می‌بستند و به کارگیری آن را تشویق می‌فرمودند بردن کودک با خود به مجالس عروسی و گردهمایی‌های مشروع است. پیامبر اکرم ﷺ می‌فرمایند: «عروسی نباید در خفا برگزار شود. همگان باید حضور داشته باشند و باید دود به پا شود و صدای دف شنیده شود و فرق بین عروسی و زنا همین سر و صدای دف است» (تمیمی مغربی، ۱۳۸۵: ۲۰۷/۲). همچنین امام صادق علیه السلام می‌فرماید در شب عروسی حضرت زهرا علیها السلام، رسول الله ﷺ صدای دف شنیدند. پرسیدند: «این چیست؟». گفتند اسما برای اینکه حضرت زهرا علیها السلام را شاد نگه دارد تا بی‌مادری احساس نکند، دف می‌زند. پس رسول الله ﷺ دعا کردند: «همان‌طور که اسما دختر مرا شاد کرد خدایا او را شاد نما»؛ و به اسما فرمودند: «در شادیتان حرف‌های نامناسب نزنید» (همان).

اربلی در کتاب کشف الغمة نقل می‌کند وقتی مسلمانان از ازدواج حضرت علی علیه السلام با حضرت فاطمه علیها السلام مطلع شدند و به پیامبر ﷺ تبریک گفتند حضرت رو به همسران خود کرد و به آنها دستور داد برای فاطمه علیها السلام مراسم شادی بگیرند و دف بزنند. آنها مشغول دف‌زدن شدند (اربلی، ۱۳۸۱: ۳۵۹/۱). ابن ابی‌الحدید نقل کرده است که پیامبر بر قومی گذر کرد که مشغول بازی و رقص بودند. به آنها فرمود به این مراسم مشروع و توأم با شادی ادامه دهید و بدان تشویق کنید تا یهود و نصارا بدانند در دین ما آزادی هست (ابن ابی‌الحدید، ۱۴۰۴: ۳۳۱/۶). پیامبر اکرم ﷺ در این حدیث حضور همگان (که کودکان را نیز شامل می‌شود) در مجالس عروسی مشروع را مجاز می‌دانند و آنها را به آن تشویق می‌کنند. در واقع، حضور کودک در این مجالس چند فایده دارد، از جمله: شاد شدن روحیه کودک و فعالیت بسیار؛ تعامل با کودکان همسن و سال و تخلیه انرژی؛ ارتباط با بزرگ‌سالان و مشاهده آنان و آشنایی با بسیاری از

قواعد و اصول حضور در این مجالس و یادگیری بسیاری از رفتارها از طریق الگوگیری (نورسويد، ۱۳۷۵).

به طور کلی، مطالب پیشین ضرورت تدوین و به‌کارگیری برنامه تربیتی مناسب برای پرورش مهارت‌های اجتماعی کودک در سال‌های اولیه زندگی را آشکار می‌کند. از طرف دیگر، برنامه تربیتی زمانی کارایی مناسب خواهد داشت که با مبانی فرهنگی و تربیتی جامعه همخوانی داشته باشد. لذا در این پژوهش کوشیدیم با آموزش اصول تربیتی شناسایی شده در سیره و سنت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله (که نورسويد برشمرده) به شرکت‌کنندگان پژوهش، بررسی کنیم که آیا این اصول تربیتی در رشد مهارت‌های اجتماعی کودکان ۵-۶ سال مؤثر است یا نه؟ دلیل انتخاب کودکان ۵ تا ۶ سال در این پژوهش اولاً فزونی آنها در جامعه پژوهش و دسترسی آسان به آنها است؛ دوم تأکید پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله بر تربیت‌پذیری بسیار زیاد کودک در این مرحله سنی؛ و سوم امکان اجرایی کردن تمامی اصول بر روی کودکان در این سن، از سوی والدین به دلیل آغازشدن فرآیند اجتماعی‌شدن کودک و آمادگی وی برای حضور در جامعه و واردشدن به مراکز آموزشی نظیر پیش‌دبستانی است.

روش پژوهش

روش این پژوهش نیمه‌آزمایشی با پیش‌آزمون - پس‌آزمون و گروه کنترل است. جامعه آماری این پژوهش شامل تمام خانوارهای دارای کودکان ۵ تا ۶ سال، در منطقه ۱۵۰۰ خانواری منطقه کشتارگاه در شهرستان شاهین‌دژ است که در بررسی‌های به‌عمل‌آمده ۲۸۴ خانوار دارای کودکان ۵ تا ۶ سال بودند. سپس با استفاده از روش نمونه‌گیری تصادفی ساده (از نوع قرعه‌کشی) ۱۰۰ خانوار برای شرکت در پژوهش انتخاب شدند که پس از آگاه‌کردن آنها از پژوهش و هدف آن، ۴۰ خانوار حاضر به همکاری و شرکت در پژوهش شدند. ابتدا مشخصات فردی شرکت‌کنندگان با استفاده از پرسش‌نامه جمعیت‌شناختی جمع‌آوری شد و سپس مقیاس مهارت اجتماعی (فرم والدین) بر روی تمام والدین کودکان اجرا شد. درنهایت شرکت‌کنندگان به طور کاملاً تصادفی به دو گروه آزمایش و کنترل تقسیم شدند که هر گروه

شامل ۲۰ کودک ۵ تا ۶ سال بود.

شرکت کنندگان گروه آزمایش تعداد ۹ جلسه آموزشی، هر هفته ۲ جلسه، به مدت ۴۵-۹۰ دقیقه آموزش دیدند. در هر جلسه پژوهشگری که صلاحیت علمی و حرفه‌ای کافی داشت، یکی از اصول تربیتی پیامبر اکرم ﷺ را آموزش می‌داد. همچنین، پرسش‌نامه مهارت‌های اجتماعی فرم والدین، در مرحله پس‌آزمون بر روی هر دو گروه کنترل و آزمایش اجرا شد. تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار SPSS (نسخه ۱۹) انجام شد و به دلیل وجود بیش از یک متغیر وابسته در پژوهش، آزمون آماری استفاده‌شده در این پژوهش آزمون آماری کوواریانس چندمتغیری بود.

ابزار اندازه‌گیری

ابزار استفاده‌شده در این پژوهش مقیاس درجه‌بندی مهارت‌های اجتماعی^۱ (SSRS) است که گرشام و الیوت در سال ۱۹۹۰ تهیه و تدوین کردند و دارای سه فرم ویژه والدین، کودکان و معلمان است (شهیم، ۱۳۸۴). این مقیاس برای سه دوره تحصیلی پیش‌دبستانی (۳ تا ۶/۵ سالگی)، دبستان (۷ تا ۱۲ سالگی) و راهنمایی (۱۳ تا ۱۵ سالگی) بر پایه رشد کودک طراحی شده و فرم پیش‌دبستانی آن را شهیم (۱۳۸۴) در ایران هنجاریابی کرده است (موللی و همکاران، ۱۳۹۳). فرم والدین این مقیاس دارای ۳۹ گویه در زمینه مهارت‌های اجتماعی و ۱۰ گویه در زمینه مشکلات رفتاری است. هر یک از گویه‌ها دارای پاسخ‌های سه‌نمره‌ای با گزینه‌های هرگز، بعضی اوقات و اغلب اوقات است. در این پژوهش صرفاً از بخش مهارت‌های اجتماعی مقیاس استفاده شد که دربرگیرنده رفتارهایی مانند همکاری، قاطعیت و خویشتنداری است که به صورت خرده‌مقیاس عرضه شده و از جمع نمره‌های این خرده‌مقیاس‌ها نمره مهارت‌های اجتماعی به دست می‌آید. خرده‌مقیاس‌های این بخش شامل همکاری (رفتارهایی مثل اشتراک وسایل، پیروی از راهنمایی‌ها)، قاطعیت (رفتارهای آغازگر مانند به‌دست‌آوردن اطلاع از دیگران، معرفی خود به دیگران و پاسخ مناسب به رفتار دیگران) و

1. Social Skills Rating System

خوب‌شناختنداری (رعایت نوبت و کنار آمدن هنگام کشمکش) است (شهیم، ۱۳۸۴). شهیم (۱۳۸۴) پایایی بازآزمایی این مقیاس را برای خرده‌مقیاس مهارت‌های اجتماعی فرم والدینی ۰/۷۰ و برای مشکلات رفتاری ۰/۶۵ گزارش کرده است. گرشام و الیوت (۱۹۹۰؛ به نقل از سلیمان‌نژاد و سودی، ۱۳۹۳) ضریب اعتبار این مقیاس را از طریق آلفای کرونباخ ۰/۹۴ گزارش کرده‌اند.

برنامه مداخله

بخش اعظم منابع استفاده‌شده برای تدوین پروتکل مد نظر کتاب تربیت فرزندان از دیدگاه پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم نوشته محمد نورسویذ، ترجمه محمد صالح سعیدی و آیات قرآنی بود. در پایان اجرای پروتکل درمانی، پس‌آزمون روی تمامی شرکت‌کنندگان اجرا شد و تحلیل داده‌ها با استفاده از تحلیل کوواریانس چندمتغیری انجام گرفت.

جدول ۱؛ خلاصه محتوای جلسات آموزش مهارت‌های زندگی سالم

جلسه	محتوای جلسه
یکم	اجرای پیش‌آزمون؛ معرفی اعضا؛ بیان قواعد و قوانین جلسات به‌ویژه رضایت آگاهانه و رازداری؛ آشنایی شرکت‌کنندگان با مفهوم مهارت‌های اجتماعی؛ معرفی مؤلفه‌های مهارت اجتماعی (قاطعیت، همکاری و خوب‌شناختنداری)؛ تعریف و ذکر اهمیت مهارت‌ها و روابط اجتماعی و اشاراتی به تأکید دین بر این ابعاد (آل‌عمران: ۲۰۰؛ نساء: ۱ و ۳۵؛ توبه: ۱۱۴)؛ بیان اهمیت نقش والدین در رشد مهارت‌های اجتماعی کودک با تأکید بر پژوهش‌های بالینی و تجربی و اشاراتی به تأکید دین در این زمینه (نورسویذ، ۱۳۷۵). بیان مختصر اصول تربیتی پیامبر اکرم <small>صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم</small> برای رشد اجتماعی کودک که در مقدمه بدان اشاره شد.
دوم	بیان مطالبی درباره روابط اجتماعی و نحوه شروع، تداوم و پایان آن؛ معرفی اولین اصل تربیتی پیامبر اکرم <small>صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم</small> ؛ سلام کردن (به عنوان کلید آغازگر روابط اجتماعی) و اهمیت آن در رشد مهارت‌های اجتماعی کودک (نورسویذ، ۱۳۷۵؛ احزاب: ۴۴؛ نور: ۶۱)؛ معرفی نظری شیوه‌های آموزش این مهارت به کودک و آموزش عملی این مهارت از طریق الگودهی (شفیع‌آبادی و نصری، ۱۳۹۲)

محتوای جلسه	جلسه
<p>گرفتن خلاصه‌ای از نحوه عملکرد والدین راجع به اصل تربیتی جلسه قبل؛ معرفی دومین اصل تربیتی، یعنی کمک به کودک در انتخاب دوست صادق و اهمیت آن در رشد مهارت‌های اجتماعی و اشاراتی به تأکید دین در این زمینه (نورسويد، ۱۳۷۵: ۲۶۲؛ تمیمی آمدی، ۱۳۷۸: ۴۱۷، ۹۵۳۵)؛ بیان ویژگی‌های دوست صادق از دیدگاه اسلام (بهشتی، ۱۳۶۶)؛ آموزش مهارت‌های دوست‌یابی (شناسایی ویژگی‌های دوست سالم، نحوه جذب این افراد به عنوان دوست و تداوم رابطه با آنها) (نورسويد، ۱۳۷۵؛ بوربا، ۲۰۰۸).</p>	سوم
<p>گرفتن خلاصه‌ای از نحوه عملکرد والدین در خصوص اصل تربیتی جلسه قبل؛ بیان مطالبی درباره استقلال و وابستگی کودک و پیامدهای مثبت و منفی این ابعاد؛ بیان کامل عملکرد پیامبر اکرم ﷺ در خصوص استقلال و وابستگی کودک به والدین و معرفی اصل تربیتی اجازه‌دادن به کودک برای گذراندن اوقاتی در خانه خویشاوندان نیکوکارش و نقش آن در رشد استقلال کودک و کاهش وابستگی به والدین (نورسويد، ۱۳۷۵) و بیان ویژگی‌های خویشاوندان نیکوکار به منظور فرستادن کودکان به منزل آنها و معاشرت با آنها از دیدگاه اسلام و قرآن (بقره: ۱۷۷).</p>	چهارم
<p>گرفتن خلاصه‌ای از نحوه عملکرد والدین راجع به مطالب آموزش داده‌شده در جلسه قبل؛ بیان مطالبی راجع به ضرورت همکاری در قالب روابط خانوادگی - اجتماعی و نقش آن در رشد مهارت‌های اجتماعی؛ بیان تأکید پیامبر اکرم ﷺ بر همکاری و مشارکت در عرصه خانوادگی و اجتماعی و معرفی اصل تشویق کودک به کمک در ارضای نیازمندی‌های خانواده به منظور تقویت حس همکاری و همدلی در وی با در نظر گرفتن توانایی و علاقه کودک (نورسويد، ۱۳۷۵)</p>	پنجم
<p>گرفتن خلاصه‌ای از نحوه عملکرد والدین راجع به اصل آموزش داده‌شده در جلسه قبل؛ بیان مطالبی درباره خرید و فروش به عنوان یکی از شیوه‌های برقراری رابطه اجتماعی با دیگران و نقش آن در رشد مهارت‌های اجتماعی؛ بیان اهمیت، شرایط و منافع فعالیت‌های اقتصادی و خرید و فروش از دیدگاه اسلام (انعام: ۱۵۳؛ اعراف: ۸۵؛ هود: ۸۴ و ۸۶). بیان ضرورت عادت‌دادن کودک به شروع فعالیت‌های اقتصادی (نظیر خرید مواد غذایی و خوراکی خانواده) از دیدگاه اسلام و پیامبر اکرم ﷺ و نقش آن در ایجاد و بهبود اطمینان و اعتماد به خویشتن و اتکای به خود (نورسويد، ۱۳۷۵) و آموزش اصول اساسی این شیوه عمل</p>	ششم

جلسه	محتوای جلسه
هفتم	گرفتن خلاصه‌ای از عملکرد والدین راجع به اصل آموزش داده‌شده در جلسه قبل؛ بیان مطالبی درباره حضور و مشارکت در گروه‌های مختلف و تأثیر آن بر مهارت‌های ارتباطی؛ بیان اهمیت شرکت در مجالس مشروع و اسلامی (نظیر عروسی‌های اسلامی) و نقش آن در رشد مهارت‌های اجتماعی کودک از دیدگاه اسلام و سیره و سنت پیامبر اکرم <small>صلی الله علیه و آله</small> (نورسويد، ۱۳۷۵).
هشتم	گرفتن خلاصه‌ای از نحوه عملکرد والدین راجع به اصل تربیتی جلسه قبل؛ بیان مطالبی درباره اهمیت ارتباط کودک با افراد بزرگ‌تر از خود و تأثیر آن در رشد کودک در ابعاد مختلف، به‌ویژه بعد اجتماعی؛ بیان دیدگاه اسلام درباره رابطه کودک با بزرگ‌سالان و معرفی اصل بردن کودکان خویش به مجالس بزرگان و تشویق به ارتباط با آنها به عنوان آخرین اصل تربیت اجتماعی پیامبر اکرم <small>صلی الله علیه و آله</small> (نورسويد، ۱۳۷۵).
نهم	کسب گزارش درباره عملکرد والدین در زمینه مهارت‌های آموزش داده‌شده؛ صحبت طولانی حداقل به مدت یک ساعت درباره تجربیات خود از گروه؛ بیان احساسات خویش درباره گروه و سایر اعضا؛ کاربرد و تأثیر مهارت‌های آموزش داده‌شده؛ تفاوت احساسی جلسات اول با جلسات پایانی و نهایتاً تشکر از حضور و تلاش آنها در پژوهش و خداحافظی با یکدیگر

نتایج

شاخص‌های توصیفی مربوط به خرده‌مقیاس‌های مهارت‌های اجتماعی در دو گروه آزمایش و کنترل در موقعیت پیش‌آزمون و پس‌آزمون در جدول دو عرضه شده است.

جدول ۲؛ شاخص‌های توصیفی خرده‌مقیاس‌های مهارت اجتماعی در دو گروه

کنترل و آزمایش در پیش‌آزمون و پس‌آزمون

متغیرها	موقعیت	گروه شاهد	گروه آزمایش
		انحراف معیار	میانگین
همکاری	پیش‌آزمون	۱۲/۴۴	۱/۴۶
	پس‌آزمون	۱۳/۱۹	۱۷/۲۱
		انحراف معیار	میانگین
	پیش‌آزمون	۰/۷۴	۱/۰۱
	پس‌آزمون	۰/۷۴	۱/۰۱

متغیرها	موقعیت	گروه شاهد	گروه آزمایش
قاطعیت	پیش آزمون	۱۰/۳۲	۱/۴۱
	پس آزمون	۱۰/۱۱	۱/۰۲
خوبشونداری	پیش آزمون	۱۱/۲۱	۲/۷۴
	پس آزمون	۱۰/۹۸	۲/۳۳
مقیاس کل	پیش آزمون	۳۲/۴۲	۲/۰۹
	پس آزمون	۴۱/۱۱	۲/۴۴

نتایج جدول دو نشان می‌دهد میانگین هر سه خرده‌مقیاس مهارت اجتماعی و مقیاس کل (مهارت‌های اجتماعی) پیش از مداخله و پس از مداخله تغییر کرده است.

برای بررسی تأثیر برنامه آموزشی برگرفته از سیره پیامبر اکرم ﷺ بر مهارت اجتماعی کودکان ۵ تا ۶ سال از آزمون آماری کوواریانس چندمتغیری استفاده شد. برای بررسی طبیعی بودن پیش فرض‌های پژوهش از آزمون آماری کلموگروف - اسمرینوف^۱ بهره بردیم که تأیید شد ($P < 0/001$). به منظور رعایت مفروضه همگنی واریانس‌ها بین دو گروه آزمایش و کنترل از آزمون لوین استفاده شد که نتایج آن، برابری واریانس‌ها را تأیید کرد ($P = 0/063$). یکی دیگر از پیش فرض‌های تحلیل کوواریانس همگنی شیب رگرسیون است که با آزمون F مشخص شد. یعنی بین تعامل گروه و پیش‌آزمون معنادار نبود. مفروضه رابطه خطی بین متغیر همپراش و متغیر وابسته نیز تأیید شد. بنابراین، می‌توان از آزمون آماری تحلیل کوواریانس استفاده کرد که نتایج آن در جدول سه آمده است.

جدول ۳؛ نتایج تحلیل کوواریانس نمرات پس‌آزمون مهارت‌های اجتماعی در گروه آزمایش و کنترل

منابع تغییر	مجموع مجنورات	درجه آزادی	میانگین مجنورات	F	سطح معناداری	مجنورات
پیش آزمون	۶۹/۳۷	۱	۶۹/۳۷	۳۷/۳۰	۰/۰۰۱	۰/۱۹
گروه	۱۲۱۱/۶۳	۱	۱۲۱۱/۶۳	۴۹/۰۹	۰/۰۰۱	۰/۵۸
خطا	۷۴/۴۹	۳۷	۲/۰۱			
کل	۱۳۵۵/۴۹	۴۰				

1. Kolmogorov-Smirnov test

بر اساس نتایج جدول سه، پس از حذف اثر پیش‌آزمون، اختلاف معناداری بین نمرات پس‌آزمون متغیر در گروه آزمایش و کنترل مشاهده می‌شود ($P = 0/001$ و $F = 49/09$). بر اساس نتایج جدول سه، گروه اثر معناداری بر نمرات پس‌آزمون داشته است ($P = 0/001$) که با مجذور آتا می‌توان گفت $0/58$ این تغییرات ناشی از تأثیر برنامه مداخله در گروه آزمایش است. بنابراین، می‌توان نتیجه گرفت که برنامه آموزشی مبتنی بر ۸ اصل تربیتی پیامبر سبب بهبود مهارت‌های اجتماعی کودکان ۵-۶ ساله می‌شود.

جدول ۴؛ نتایج کلی تحلیل کوواریانس چندمتغیری برای مؤلفه‌های مهارت‌های اجتماعی

نوع آزمون	مقدار	Df	درجه آزادی خطا	F	سطح معناداری
اثر پیلابی	۰/۹۲	۳	۳۳	۲/۲۳	۰/۰۰۱
لامبدای ویلکز	۰/۰۸	۳	۳۳	۲/۲۳	۰/۰۰۱
اثر هاتلینگ	۱۲/۶۴	۳	۳۳	۲/۲۳	۰/۰۰۱
بزرگ‌ترین ریشه‌روی	۱۲/۶۴	۳	۳۳	۲/۲۳	۰/۰۰۱

در جدول فوق، هر سه خرده‌مقیاس مهارت اجتماعی در پیش‌فرض‌های آماری اثر پیلابی، لامبدای ویلکز، اثر هاتلینگ و بزرگ‌ترین ریشه‌روی محاسبه شد، که نتایج آن در جدول فوق آمده است. نتایج آزمون‌های آماری تحلیل کوواریانس که در جدول پنج آمده، نشان داد گروه آزمایش و کنترل حداقل در یکی از سه خرده‌مقیاس مهارت اجتماعی تفاوت معناداری دارد ($P < 0/001$) که برای پی‌بردن به این تفاوت به صورت تفکیکی، از آزمون آماری تحلیل کوواریانس چندمتغیری استفاده شد که نتایج آن در جدول پنج آمده است.

جدول ۵؛ نتایج تفکیکی تحلیل کوواریانس چندمتغیری برای خرده‌مقیاس‌های مهارت‌های اجتماعی

منابع تغییر	متغیرهای وابسته	مجموع مجذورات	میانگین مجذورات	df	F	سطح معناداری	مجذور آتا
متغیر همپراش	همکاری	۲۶/۳۵	۲۶/۳۵	۱	۵۰/۴۲	۰/۰۰۱	۰/۳۱
	قاطعیت	۴۱/۸۷	۴۱/۸۷	۱	۵۲/۲۱	۰/۰۰۱	۰/۲۰
	خویشتنداری	۲۱/۳۸	۲۱/۳۸	۱	۴۱/۱۲	۰/۰۰۱	۰/۲۳
گروه	همکاری	۱۸۹/۰۴	۱۸۹/۰۴	۱	۲۸۶/۲۱	۰/۰۰۱	۰/۶۴
	قاطعیت	۱۱۴/۱۱	۱۱۴/۱۱	۱	۲۲۱/۲۵	۰/۰۰۱	۰/۵۹
	خویشتنداری	۷۱/۳۶	۷۱/۳۶	۱	۷۱/۳۶	۰/۰۰۱	۰/۶۸

همان طور که جدول پنج نشان می‌دهد با در نظر گرفتن نمرات پیش‌آزمون به عنوان متغیرهای همپراش، تفاوت بین مهارت اجتماعی کودکان ۵-۶ سال در خرده‌مقیاس‌های همکاری، قاطعیت و خویشتنداری، در دو گروه آزمایش و کنترل معنادار است ($P < 0/001$). بنابراین، درباره تأثیر برنامه آموزشی مبتنی بر ۸ اصل تربیتی پیامبر اکرم (ص) بر خرده‌مقیاس‌های مهارت اجتماعی می‌توان گفت با توجه به مجذور اتا، در هر یک از خرده‌مقیاس‌های همکاری، قاطعیت و خویشتنداری به ترتیب ۰/۶۴ و ۰/۵۹ و ۰/۶۸ تغییرات، ناشی از تأثیر برنامه آموزشی پیامبر اکرم (ص) است.

بحث و نتیجه‌گیری

نتایج نشان داد برنامه آموزشی مبتنی بر هفت اصل تربیتی پیامبر (ص) بر رشد مهارت‌های اجتماعی و هر سه خرده‌مقیاس آن (همکاری، قاطعیت و خویشتنداری) مؤثر بوده است، که این نتایج با نتایج حاصل از پژوهش‌های زیر همخوانی دارد: سلیمان‌نژاد و سودی (۱۳۹۲) در پژوهشی تحت عنوان «اثر بخشی قصه‌های قرآنی بر رشد مهارت‌های اجتماعی»، از تأثیر فراوان قصه‌های قرآنی در رشد مهارت‌های اجتماعی کودکان خبر دادند. هاشمی (۱۳۹۳)؛ به نقل از: استوی و همکاران، (۱۳۹۳) نیز در پژوهشی تحت عنوان «قرآن و نقش تربیتی مادر در خانواده»، از اثر بخشی آموزه‌های قرآنی در رشد کودکان، به‌ویژه در رشد مهارت‌های اجتماعی و اخلاقی، خبر می‌دهد. در میان سایر پژوهش‌هایی که نتایج آن همخوانی بسیار با نتیجه پژوهش حاضر دارد می‌توان به پژوهش‌های آمبروسینی^۱ (۲۰۰۰)، هلگسون^۲ (۲۰۰۴: ۴۳۰)، جانی‌پور و لطفی (۱۳۹۴)، رحمان‌دوست (۱۳۸۱) باران و پارکر^۳ (۲۰۰۰)؛ به نقل از: استوی و همکاران، (۱۳۹۳)، استوی و همکاران (۱۳۹۳)، مقتدری و همکاران (۱۳۹۰) و بهمن‌زادگان جهرمی و همکاران (۱۳۸۹) اشاره کرد که همگی از تأثیر آموزه‌های معنوی - دینی، به‌ویژه در

1. Ambroseni, P. J.

2. Helgeson, V. S.

3. Baran, R.; Parker, A.

قالب اصول تربیتی و داستان‌های اجتماعی، بر رشد اجتماعی کودکان خبر می‌دهند. در تبیین یافته‌های حاصل از این پژوهش می‌توان گفت، خانواده، محور آغازین جامعه‌پذیری افراد و تربیت اجتماعی آنها و مهم‌ترین عامل تداوم نسل، تربیت‌پذیری و رخنه‌ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی در شخصیت کودک است (حسینی، ۱۳۹۳؛ نجفی و احمدی، ۱۳۹۱؛ به نقل از: چوپانی، ۱۳۹۵). کودکانی که در سال‌های اولیه زندگی زمینه کافی برای رشد مهارت‌های اجتماعی شخصیت‌شان فراهم نشده، نسبت به کودکانی که از این زمینه‌ها برخوردار بوده‌اند با مشکلات بیشتری در سازگاری با محیط اجتماعی بیرون مواجه می‌شوند (آقاپور و همکاران، ۱۳۸۲). سال‌های اولیه زندگی در محیط خانواده، مهم‌ترین عامل در مهارت‌های اجتماعی فرد است و کودکانی که از روابط امنی با خانواده خود در سال‌های اولیه زندگی بهره‌مندند مهارت‌های اجتماعی خوبی دارند و پیوسته جهان و ارتباطات اجتماعی خود را گسترش می‌دهند؛ و نسبت به کودکانی که از محیط تربیتی امنی برخوردار نبوده‌اند میزان یادگیریشان از تجارب خود در روابط اجتماعی بیشتر است (آینثورث، ۱۹۷۸^۱؛ به نقل از: کدیور و همکاران، ۱۳۹۰). اسمیت نیز در پژوهش خویش (۲۰۰۴؛ به نقل از: قلتاش، ۱۳۸۳) وجود محیط امن خانوادگی و ارتباط با والدین سالم از لحاظ روان‌شناختی را از جمله مهم‌ترین عوامل در مهارت‌های اجتماعی و علاقه اجتماعی فرد می‌داند.

دگرگون‌شدن ویژگی‌های جمعیت‌شناختی کشورها، ضرورت آگاهی فرهنگی در همه فعالیت‌ها، به‌ویژه فعالیت‌های درمانی، که ریشه در روابط میان‌فردی دارد، نشان می‌دهد ظهور رویکردهای یکپارچه‌نگر و چندفرهنگ‌گرایی به‌خوبی بر این واقعیت صحنه می‌گذارد. اغلب رویکردهای درمانی و اصول آموزشی در سنین مختلف در عرصه روان‌شناسی و مشاوره را سفیدپوستان غربی متناسب با جامعه و فرهنگ خودشان شکل داده‌اند و به‌کارگیری آن در جوامع دیگر نظیر کشور ایران بدون در نظر گرفتن ابعاد فرهنگی آن نه‌تنها تأثیرگذار نخواهد بود، بلکه تأثیرات منفی نیز به دنبال خواهد داشت. لذا درمانگران در صورتی خواهند توانست

1. Ainsorth, M.

وظایف خود را به خوبی انجام دهند که از رویکردها و اصول درمانی و تربیتی نشئت گرفته از فرهنگ سرزمین خودشان استفاده کنند، که از یک طرف پذیرش آن برای مراجعان آسان تر است و از طرف دیگر تأثیرگذاری آن نیز دوچندان خواهد بود. در واقع، جامعه ایرانی به دلیل تأثیر پذیری فراوان از باورهای دینی و اعتقادی و نیز به دلیل اینکه ایمان به این باورها در وجودشان ریشه دوانیده از اصول و برنامه‌های متناسب با فرهنگ ایرانی - اسلامی نسبت به اصول تربیتی حاکم بر فرهنگ‌های بیگانه تأثیر بیشتری می‌پذیرد. لذا برنامه درمانی پژوهش حاضر به خوبی در پرورش مهارت‌های اجتماعی کودکان و رشد اجتماعی آنها تأثیر داشت.

محدودیت‌هایی که این پژوهش با آن مواجه بود چنین است: تأثیر متغیرهایی مانند سواد والدین؛ حجم نمونه کم و اجرانکردن آزمون پیگیری به دلیل محدودیت زمانی؛ استفاده از نوع خاصی از ابزار برای ارزیابی مهارت‌های اجتماعی. لذا در تعمیم نتایج باید احتیاط کرد. پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های آتی سطح سواد والدین مد نظر قرار گیرد و پژوهش‌ها با حجم نمونه بیشتر و اجرای آزمون پیگیری انجام شود و ارزیابی نتایج با استفاده از انواع مختلفی از ابزارهای ارزیابی صورت پذیرد. همچنین پیشنهاد می‌شود نمونه‌های بیشتری از هر دو جنس، دختر و پسر، در سنین مختلف بررسی، و نتایج پژوهش‌ها با هم مقایسه شود. با توجه به تأثیر آموزش اصول تربیتی پیامبر اکرم ﷺ بر مهارت‌های اجتماعی کودکان، به تمامی مسئولان تربیتی فرزندان این سرزمین از جمله والدین، مشاوران و روان‌شناسان و سایر فعالان در عرصه بهداشت و روان توصیه می‌شود از این برنامه تربیتی به منظور پرورش این بعد رشدی کودک استفاده کنند.

منابع

- قرآن کریم (۱۳۹۳). ترجمه: مهدی الهی قمشه‌ای، قم: انتشارات فاطمه الزهرا علیها السلام.
- آقاپور، سید مهدی؛ جمشیدی‌ها، غلام‌رضا؛ فرخی، محمد (۱۳۸۲). «بررسی فراتحلیل تعامل رشد حرکتی و اجتماعی»، در: نشریه حرکت، دوره دوم، ش ۲۷، ص ۱۵۳-۱۷۱.
- ابن ابی الحدید (۱۴۰۴). شرح نهج البلاغه، قم: کتاب‌خانه آیت‌الله مرعشی.

- اداره سلامت کودکان وزارت بهداشت (۱۳۹۲). «۲۴ درصد کودکان دچار اختلال در رشد عاطفی و اجتماعی هستند»، در: <http://www.tabnak.ir/fa/news/> ۳۵۹۳۶۱
- اربلی، علی بن عیسی (۱۳۸۱). کشف الغمة، تبریز: مکتبه بنی هاشم.
- استوی، الهه؛ حسین‌خان‌زاده، عباس‌علی، خسرو جاوید، مهناز؛ موسوی، ولی‌الله (۱۳۹۳). «تأثیر آموزش مهارت‌های دوست‌یابی در افزایش رفتارهای اجتماعی کودکان مبتلا به اختلال اوتیسم»، در: فصل‌نامه روان‌شناسی، س ۳، ش ۳، ص ۳۱-۴۲.
- بخاری، محمد بن اسماعیل (۱۳۸۷). صحیح بخاری، تربت جام: شیخ‌الاسلام تربت جام.
- بوربا، میشل (۲۰۰۸). کلیدهای پرورش مهارت‌های دوست‌یابی در کودکان و نوجوانان، ترجمه: اکرم قبطاسی، تهران: انتشارات صابرین، چاپ اول.
- بهشتی، احمد (۱۳۶۶). اسلام و بازی کودکان، تهران: اداره کل تربیت بدنی وزارت آموزش و پرورش، چاپ اول.
- بهمن‌زادگان جهرمی، مرضیه؛ یارمحمدیان، احمد؛ موسوی، حسین (۱۳۸۹). «بررسی اثربخشی آموزش مهارت‌های اجتماعی بر رفتارهای اوتیستیک و رشد اجتماعی کودکان مبتلا به اوتیسم»، در: یافته‌های نو در روان‌شناسی، ش ۱۴، ص ۸۲-۹۵.
- پروچاسکا، جیمز؛ نورکراس، جان سی. (۱۳۹۱). نظریه‌های روان‌درمانی، ترجمه: هامایاک آوادیس یانس، تهران: انتشارات رشد.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۳۷۸). غرر الحکم و درر الکلم، ترجمه: سید هاشم رسولی محلاتی، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- تمیمی مغربی، نعمان بن محمد (۱۳۸۵). دعائم الاسلام، مصر: انتشارات دارالمعارف.
- جانی‌پور، محمد؛ لطفی، سید مهدی (۱۳۹۴). «نقش آیات اخلاقی قرآن کریم در تدوین نظام هدایت فردی و اجتماعی»، در: فصل‌نامه تحقیقات علوم قرآن و حدیث، س ۱۲، ش ۲، ص ۲۷-۵۳.
- جعفری، علی‌رضا (۱۳۹۳). «تأثیر بازی‌های آموزشی بر رشد اجتماعی کودکان پیش‌دبستانی»، در: روان‌شناسی تربیتی، دوره نهم، ش ۳۳، ص ۷۱-۸۵.
- جلیل‌وند، مریم؛ غباری بناب، قادر (۱۳۸۳). «بررسی تأثیر هنرهای نمایشی در رشد اجتماعی کودکان ۹-۱۲ سال»، در: پژوهش در حیطه کودکان استثنایی، دوره چهارم، ش ۱ و ۴، ص ۶۳-۷۸.

چوپانی، موسی (۱۳۹۵). اثربخشی برنامه آموزشی پیامبر بر رشد اجتماعی کودکان ۵ تا ۶ سال، استاد راهنما: ابراهیم نعیمی، استاد مشاور: سید صدرالدین شریعتی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته مشاوره خانواده، تهران: دانشگاه علامه طباطبایی.

حرانی، علی ابن شعبه (۱۳۷۶). تحف العقول عن آل الرسول، ترجمه: احمد جنتی، قم: انتشارات مکتب اسلامی.

رجبی، سوران (۱۳۹۱). «بررسی ارتباط علاقه به ادبیات کودک و نوجوان با رشد اجتماعی دانش‌آموزان»، در: روان‌شناسی مدرسه، دوره اول، ش ۳، ص ۲۷-۴۸.

رحمان‌دوست، مصطفی (۱۳۸۱). قصه‌گویی، اهمیت و راه و رسم آن، تهران: انتشارات رشد.

روحانی، فضیله؛ تاری، سعیده (۱۳۹۰). «بررسی میزان اعتماد به اینترنت و رابطه آن با انگیزه تحصیلی و رشد اجتماعی دانش‌آموزان دوره متوسطه استان مازندران»، در: فن‌آوری اطلاعات و ارتباطات در علوم تربیتی، س ۲، ش ۲، ص ۲۰-۳۴.

سلیمان‌نژاد، اکبر؛ سودی، حورا (۱۳۹۳). «تأثیر آموزش مهارت‌های اجتماعی از طریق قصه‌های قرآنی بر کودکان»، در: روان‌شناسی و دین، س ۷، ش ۲، ص ۸۱-۹۷.

شفیع‌آبادی، عبدالله؛ ناصری، غلام‌رضا (۱۳۹۲). نظریه‌های مشاوره و روان‌درمانی، تهران: انتشارات نشر دانشگاهی.

شهیم، سیما (۱۳۸۴). «هنجاریابی مقیاس درجه‌بندی مهارت‌های اجتماعی برای کودکان پیش‌دستانی»، در: مجله روان‌پزشکی و روان‌شناسی بالینی ایران (اندیشه و رفتار)، دوره یازدهم، ش ۲، ص ۱۷۶-۱۸۶.

صدوق، محمد بن علی (۱۳۸۵). علل الشرایع، نجف: المكتبة الحیدریة.

ظهیری ناو، بیژن؛ رجبی، سوران (۱۳۹۰). «بررسی رابطه کتاب‌خوانی و رشد اجتماعی دانش‌آموزان»، در: مجله مطالعات ادبیات کودک شیراز، س ۲، ش ۱، ص ۱۴۶-۱۶۵.

علوی، حمیدرضا؛ شریعتمداری، علی (۱۳۸۵). «بررسی تطبیقی آرای تربیتی ژان ژاک روسو و اسلام»، در: علوم تربیتی و روان‌شناسی، دوره سیزدهم، ش ۲، ص ۱-۳۰.

فقیهی، علی‌نقی (۱۳۸۵). «مبانی و اصول تربیتی در روابط زن و شوهر از منظر قرآن و حدیث»، در: تربیت اسلامی، دوره دوم، ش ۳، ص ۱۷۵-۲۱۶.

قبادیان، مسلم؛ سیف نراقی، مریم؛ نادری، عزت‌الله؛ شریعتمداری، علی (۱۳۹۰). «اجتماع‌پژوهی روشی مؤثر بر رشد اجتماعی کودکان»، در: تفکر و کودک، دوره دوم، ش ۲، ص ۳۷-۵۸.

قلناش، علی (۱۳۸۳). بررسی تأثیر یادگیری مشارکتی بر رشد مهارت‌های اجتماعی دانش‌آموزان پایه پنجم ابتدایی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، رشته روان‌شناسی تربیتی، استاد راهنما: عزت‌الله نادری، استاد مشاور: علی‌رضا کیامنش، تهران: دانشگاه تربیت معلم تهران.

کارتلیج، جی.؛ میلبرن، جوان (۱۳۸۵). آموزش مهارت‌های اجتماعی به کودکان، ترجمه: محمدحسین نظری‌نژاد، مشهد: آستان قدس رضوی، چاپ اول.

کدیور، پروین؛ جوادی، محمدجعفر؛ قدمی، محبوبه (۱۳۹۰). «بررسی رابطه بین کیفیت دلبستگی کودک - مادر با رشد مهارت‌های اجتماعی کودکان»، در: فصل‌نامه روان‌شناسی، ش ۲، ص ۲۵-۳۷.

لاریجانی، زرین‌السادات؛ رزاقی، نسرین (۱۳۸۶). «بررسی کاربرد هنرهای نمایشی در رشد اجتماعی دانش‌آموزان کم‌توان ذهنی»، در: پژوهش در حیطه کودکان استثنایی، دوره دوم، ش ۱، ص ۴۳-۵۲.

مالکی اشتری، ورام ابن ابی فراس (۱۳۶۹). مجموعه ورام، ترجمه: محمدرضا عطایی، مشهد: مؤسسه چاپ و انتشارات آستان قدس رضوی.

مجدی، محمدرضا (۱۳۷۷). «بررسی روند رشد و مطالعه برخی عوامل مؤثر بر آن در کودکان ۰ تا ۳ سال ماهه شهر کبودرآهنگ»، در: مجله علوم پزشکی دانشگاه همدان، ش ۲، ص ۲-۸. مجلسی، محمداقبر (۱۳۶۳). بحار الانوار، تهران: کتاب‌خانه مسجد حضرت ولی عصر (عج).

مطهری، محمدرضا (۱۳۷۹). مشاوره و راهنمایی از دیدگاه اسلام، قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، چاپ اول.

مقتدری، نازفر؛ رفاهی، ژاله (۱۳۹۰). «اثر بخشی آموزش ارزش‌های زندگی بر رشد اجتماعی کودکان و خودکارآمدی والدین آنها»، در: پژوهش در برنامه‌ریزی درسی، دوره دوم، ش ۳۰، ص ۳۹-۴۷.

مقتدری، نازفر؛ رفاهی، ژاله؛ خسروی، صدرالله (۱۳۹۰). «اثربخشی آموزش ارزش‌های زندگی به کودکان پیش‌دبستانی بر سلامت روانی و رشد اجتماعی آنها»، در: روش‌ها و مدل‌های روان‌شناختی، س ۱، ش ۳، ص ۶۵-۸۲.

موللی، گیتا؛ جلیل‌آب‌کنار، سیده سمیه؛ عاشوری، محمد (۱۳۹۳). «بررسی اثربخشی بازی‌درمانی گروهی بر مهارت‌های اجتماعی کودکان پیش‌دبستانی آسیب‌دیده شنوایی»، در: مجله توان‌بخشی، دوره شانزدهم، ش ۱، ص ۷۶-۸۴.

نورسويد، محمد (۱۳۷۵). تربیت فرزندان از دیدگاه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، ترجمه: محمد صالح سعیدی، سنندج: انتشارات مترجم.

Ambrosini, P. J. (2000). *Historical Development*, New bury Park, CA: Sage.

Ashley, J. (2010). "Cultural Differences: Their Effect on Social Skill Development", in: *Journal of Social Work*, 1 (4): 113-126.

Dowling, L. (2005). *Young Children Personal, Social and Emotional Development*, New York: Wiely.

Educational Consultancy and Research Center (2014). "The Effect of the Value Education Program on 5- 6 Years Old Children Social Development Social Skills, Psycho- Social Development and Social Problems Solving Skills", in: *Journal of Social Development*, 14 (1): 262- 268.

Frances, L. V.; Michelle, F. M.; Joyce, L. E.; Chrishana, M. L. (2013). "The Impact of Family Involvement on The Education of Children: Building Knowledge to Improve Social Policy", in: *Journal of Psychology*, 5 (12): 211-221.

Gersham, F.; Elliott, S. N. (1990). "Social Skill Rating System", in: *Journal of American Guidance Services*, 12 (6): 142-187.

Helgeson, V. S. (2004). "Cognitive Adaptation Children", in: *Journal of Health Psychology*, 22 (1): 30-38.

- Noor, A. (2009). Effect of Parenting Styles on Children Emotional and Behavioral Problems among Different Ethnicities of Muslim Children in the USA, Theses for received PhD degree, American: Marquette University.
- Sophie, M. (2013). "Socio- economic Inequality and Socio- emotional Relationship Quality: Cause and Effect?", in: *Journal of Columbia*, 16 (2): 230-242.
- William, D.; Richard, L. (2008). *Child and Adolescent Development an Advanced Course*, New Jersey: INC.
- World Health Organization (2008). *World Stats about Social Skills in Children (2nd ed.)*, Switzerland, DC: Author.